

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет**

**The John Paul II Catholic University (Lublin, Poland)
Warsaw University of Maria Sklodowska-Curie
(Czestochowa, Poland)**

**Ташкентський державний технічний університет імені Іслама Карімова (Ташкент,
Узбекистан)**

Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан)

X Міжнародна науково-практична конференція

**АВІАЦІЙНА ТА ЕКСТРЕМАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ У КОНТЕКСТІ ТЕХНОЛОГІЧНИХ
ДОСЯГНЕНЬ**

25-26 травня 2017 року

Збірник наукових праць

Київ 2017

УДК 159.9:629.7.001.76 (063)
ББК ю941.3я431
А 202

Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: збірник наукових праць / за заг. ред. Л.В. Помиткіної, Т.В. Вашеки, О.В. Сечейко. – К. : Аграр Медіа Груп, 2017. – 340 с.

Збірник містить матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції з актуальних проблем авіаційної та екстремальної психології в умовах глобалізованого мережевого соціуму, що відбулася 25-26 травня 2017 року на кафедрі авіаційної психології Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.

Організаційний комітет

Голова організаційного комітету:

Помиткіна Л.В. – д-р психол. наук, проф., зав.кафедри авіаційної психології НН ГМІ Національного авіаційного університету, м. Київ.

Заступник голови організаційного комітету:

Руденко М.П. – генерал-майор запасу Повітряних Сил України, льотчик морської авіації, канд. військ. наук, доцент, проф. кафедри авіаційної психології НН ГМІ Національного авіаційного університету, м. Київ

Члени оргкомітету:

Гічан І.С. – канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології НН ГМІ Національного авіаційного університету, м. Київ

Долгова О.М. – канд. біол. наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології НН ГМІ Національного авіаційного університету, м. Київ

Фесюк І.В. – психолог кафедри авіаційної психології НН ГМІ Національного авіаційного університету, м. Київ

Рецензенти:

Панок В.Г. – директор Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи, д-р психол.наук, проф., проф. кафедри авіаційної психології НН ГМІ Національного авіаційного університету, м. Київ

Булах І.С. – доктор психологічних наук, професор, декан факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, м. Київ

Рекомендовано до друку Вченою радою Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (протокол № 4 від 17 травня 2017 р.)

ISBN

© Колектив авторів, 2017

© Національний авіаційний університет, 2017

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ОПЕРАТОРА ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ ДО ЧИННИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ НАЯВНОСТІ ПОТЕНЦІЙНИХ НЕБЕЗПЕК

Проблема відповідальності на сьогоднішній день постає ключовою в обговоренні низки питань, пов'язаних із розвитком сучасного суспільства, процесами індустріалізації та глобалізації, підвищенням ролі людського фактору у вирішенні глобальних проблем людства. В умовах сучасного виробництва вона постає у новому ракурсі серед численної кількості професій, до яких відноситься і професія оператора складних технічних систем. На даному етапі розвитку професійної діяльності знижується ефективність зовнішніх форм контролю за роботою кожної окремої людини, акцент зміщується на персональну відповідальність оператора.

Не зважаючи на постійне вдосконалення складних технічних систем, на автоматизацію процесу керування, підвищення ефективності управління ними оператором, найважливішим чинником надійності виконання поставленого завдання залишається людський фактор, який вимагає високого рівня розвитку персональної відповідальності від професіонала.

Особливістю професійної діяльності оператора технічної системи є умови наявності потенційних небезпек, в яких безпосередньо відбувається процес адаптації особистості до чинника персональної відповідальності.

Професійна адаптація являє собою єдність адаптації індивіда до фізичних умов професійного середовища (психофізіологічний аспект), адаптації до професійних завдань, операцій, професійної інформації і т. д. (професійний аспект) і адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект) [2, с. 23-28].

Адаптація, тобто динамічна рівновага в системі «людина – професійне середовище», проявляється, насамперед, у ефективності діяльності. Ефективною можна назвати діяльність, що характеризується високою продуктивністю, оптимальними енергетичними та нервно-психічними затратами, задоволеністю людини результатами своєї діяльності.

Для професій, які висувають підвищені вимоги до емоційної стійкості, до спеціальних здібностей, що вимагають толерантності до тих чи інших факторів середовища (наприклад, до таких, як умови дефіциту часу, невизначеність діяльності, наявність потенційних небезпек, соціальна ізоляція), необхідний психологічний професійний відбір, в результаті якого істотно знижується ймовірність неефективної адаптації або різких проявів дезадаптації. Та все ж головні засоби психологічного забезпечення професійної адаптації - психологічне просвітництво та консультування, що озброює людину способами самооптимізації та підвищує рівень її персональної відповідальності за свої вчинки в особливих умовах діяльності.

Розвиток поняття відповідальності рухався у напрямку від зовнішньої до внутрішньої, особистісної, персональної, усвідомленої форми. Узагальнюючи погляди науковців (К. А. Абульханова, С. Л. Рубінштейн, Л. І. Дементій, Д. А. Леонт'єв та ін.) [1, с. 57-61; 3, с. 95-101; 6, с. 7-22], зазначимо, що персональна відповідальність особистості у контексті виділеної нами проблеми адаптації оператора технічної системи до чинника персональної відповідальності в умовах наявності потенційних небезпек, може розглядатися як властивість: співвідносити в оптимальний спосіб зовнішні вимоги й можливості особистості; виробляти особистісно-оптимальний спосіб розв'язання професійних проблем та суперечностей; самостійно, якісно, осмислено, стратегічно вибудовувати шлях професійного зростання, і бути «автором» свого життя; здійснювати вибір творчо і самостійно; виявляти безпосередньо значуще та цінне для себе й інших; прагнути до самодетермінації та саморозвитку; у взаємодії з зовнішнім світом змінювати та вдосконалювати його.

При взаємодії людини з технікою завжди існує потенційна небезпека, яка може виступати універсальною властивістю, що характеризує будь-яку трудову або виробничу діяльність. Потенційна небезпека як явище - це можливість впливу на людину несприятливих або несумісних з життям факторів. За ступенем і характером дії на організм всі фактори умовно ділять на шкідливі та небезпечні [5, с. 95-96].

Автоматизація технологічних процесів зменшує напруженість фізичної праці та дозволяє здійснювати виробничі процеси без безпосереднього контакту оператора з джерелами виробничих небезпек. Все це знижує вірогідність виникнення нещасних випадків від безпосередньої взаємодії людини з технікою. В той же час робота оператора характеризується збільшенням впливу на

нервово-психічні процеси, що призводить до передчасного стомлення. Перебуваючи постійно в стані оперативного спокою, оператор повинен постійно зберігати готовність до активних дій. Крім того, людина-оператор не має можливості безпосередньо взаємодіяти з предметом своєї праці, оскільки інформація сприймається і передається через систему технічних пристроїв, оператор сприймає не сам об'єкт, а його інформаційну модель [4, с. 5-16].

Основними «психологічними» складовими діяльності людини-оператора в таких умовах являються: образ-мета, оперативний образ, антиципація розвитку подій, прийняття рішення, програма дій, сприйняття інформації про результати. Тому при розробці систем «людина-машина» і її технічних складових важливо враховувати не лише окремі дії, характеристику аналізаторів, перцептивних, мнемічних та інтелектуальних процесів людини, але і структуру діяльності в цілому для забезпечення умов безпеки праці.

Одним із найголовніших понять, що характеризує діяльність оператора складної технічної системи є персональна відповідальність. Аналіз структури персональної відповідальності виступає чинником оптимізації процесу професійної адаптації людини-оператора до наявності потенційних небезпек.

В структурі персональної відповідальності операторів виділяють наступні компоненти. Мотиваційний компонент, що включає, передусім, професійну мотивацію, а також мотивацію досягнення успіху і мотивацію прийняття відповідальних рішень.

Когнітивний компонент включає систематизовані знання про сутність професійної відповідальності взагалі і професійної відповідальності в певній галузі. Емоційно-вольовий компонент включає емоційну стійкість, наполегливість, організованість, рішучість, готовність відповідати за результати своєї діяльності. Рефлексивно-діяльнісний компонент включає уміння оператора планувати, самоконтролю, корекції своєї діяльності, що відповідає нормам професійної відповідальної поведінки [3, с. 251-255].

Безпосередній вплив на особливості формування зазначених структурних компонентів забезпечує активний розвиток персональної відповідальності операторів та, як наслідок, оптимізацію процесу професійної адаптації людини-оператора в цілому.

Існує ряд важливих принципів, врахування яких є необхідним в процесі навчально-професійного становлення оператора складних технічних систем, серед них: принцип занурення в складні технічні професії; принцип системного квантування; принцип дієвості та оперативності знань; принцип орієнтації на саморегуляцію навчально-професійної діяльності.

Принцип занурення в складні технічні професії - спрямований на зародження і розвиток бажання стати професіоналом у своїй галузі, готовності приймати відповідальність за результати своєї діяльності.

Зазначені вище положення можуть бути успішно реалізовані при опорі на принцип системного квантування, що передбачає структурування навчальної інформації на основі наступних правил: оптимальний для запам'ятовування обсяг навчального матеріалу, розташування навчального матеріалу в певній системі, що полегшує сприйняття; виділення в досліджуваному матеріалі смислових опорних пунктів, що сприяють ефективному запам'ятовуванню; можливість вільної зміни змісту моделей з урахуванням зовнішніх і внутрішніх умов.

Принцип дієвості та оперативності знань особливо важливий при формуванні професійної відповідальності, оскільки в реальній практиці формування професійно важливих якостей часто обмежується бесідами, а ряді випадків нотаціями. Розглянутий же принцип дозволяє реалізувати діяльнісний підхід у навчально-професійній діяльності: інтегрувати набуті в процесі діяльності знання, якості особистості; намітити цілі до виконання кожного завдання тощо.

Перераховані вище принципи дозволяють організувати поетапний процес формування персональної відповідальності. В літературі виділені адаптаційно-діагностичний, когнітивно-розвиваючий, рефлексивно-інтегруючий етапи цього процесу.

Орієнтація змісту психологічної роботи на основні принципи та етапи навчально-професійної діяльності оператора складних технічних систем сприятиме покращенню перебігу процесу адаптації до чинника персональної відповідальності в умовах наявності потенційних небезпек.

Отже, однією з найважливіших психологічних характеристик оператора технічних систем являється ступінь незалежності, самостійності і активності в досягненні цілей, розвиток відчуття персональної відповідальності за власні дії та вчинки, який ускладнюється певними особливими умовами діяльності. Дослідження особливостей адаптації оператора технічної системи до чинника персональної відповідальності в умовах наявності потенційних небезпек являє собою один із шляхів підвищення надійності професійної діяльності операторів технічних систем.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни/Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М. :Мысль, 1991. – 230 с.
2. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. М., 1988. – 241 с.
3. Дементий Л. И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности: дис. доктора. психол. наук : 19.00.0/Людмила Ивановна Дементий. – М., 2006. – 357 с.
4. Дмитриева М. А. Психологический анализ системы «человек - профессиональная среда»//Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. 6. 1990. Вып. 1. № 6. – 5-16 С.
5. Душков Б. А. Основы инженерной психологии/Б.А. Душков [и др.]. – М.: Высшая школа, 1986. – 340 с.
6. Леонтьев, Д.А. Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем/Д. А. Леонтьев//Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. - Бирштонас; Вильнюс: ВЕАЭТ, 2005. - Т. 2. - С. 7-22.